

Η προφορική μαρτυρία ως πηγή Ιστορίας: Έρευνα-καταγραφή μαρτυριών από μαθητές και πρόταση για τη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας

Παπαευσταθίου Μαρία

Συντονίστρια Εκπαιδευτικού Έργου ΠΕ02 (Φιλολόγων), ΠΕΚΕΣ Ηπείρου
pmaroula@gmail.com

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία καταθέτουμε την πορεία της έρευνας, της συλλογής και της ανάλυσης, προφορικών μαρτυριών προσώπων της Ηπείρου που βίωσαν τα γεγονότα του Ελληνοϊταλικού Πολέμου, τη γερμανική Κατοχή και την Αντίσταση στην Ελλάδα. Το πρωτογενές υλικό που προέκυψε από την έρευνά μας με τους μαθητές της Γ΄ Γυμνασίου, αποτελείται από σαράντα κινηματογραφημένες και απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις. Στις συνεντεύξεις αυτές έγινε σχολιασμός και ανάλυση από ιστορικής (διασταύρωση των στοιχείων με επίσημες γραπτές πηγές της Ιστορίας), γλωσσικής (λεξιλόγιο, ιδιωτισμοί, τοπικές διάλεκτοι) καθώς και υφολογικής πλευράς (ροή, ύφος, συνοχή λόγου και σκέψης των πληροφορητών) και διατυπώθηκαν συμπεράσματα ιστορικά, κοινωνιογλωσσικά και εκπαιδευτικά. Η μελέτη συμπληρώθηκε με φωτογραφίες της εποχής και άλλα τεκμήρια (έγγραφα, στρατιωτικές διαταγές, ημερολόγια, δελτάρια) ανέκδοτα ή μη. Μία τέτοια βιωματική μέθοδος προσέγγισης της (τοπικής ή ευρύτερης) Ιστορίας μπορεί να αποτελέσει ισχυρό κίνητρο για τους μαθητές και πρόσφορη μέθοδο για τη Διδακτική του μαθήματος της Ιστορίας.

Λέξεις κλειδιά: Προφορική Ιστορία, Ελληνοϊταλικός Πόλεμος, Μαρτυρίες.

Εισαγωγή

Το έναυσμα για μια συστηματικότερη αντιμετώπιση της ανάγκης για αξιοποίηση των μεθόδων της βιωματικής ιστορίας δόθηκε από τη συνεργασία μου με τους μαθητές της Γ΄ Γυμνασίου και από την απόπειρα καταγραφής προσώπων της οικογένειάς τους, τα οποία είχαν βιώσει τον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο, τη Γερμανική Κατοχή και την Αντίσταση. Με αυτή την επικοινωνία ασχοληθήκαμε διεξοδικά στην παρούσα έρευνα. Μας ενέπνευσε η νέα θεώρηση της ιστοριογραφίας που λαμβάνει υπόψη της τις «αφανείς πλειοψηφίες» και διατυπώνεται επιστημονικά ως «Ιστορία από τα κάτω» (Thompson, 2002). Καταγράψαμε και αξιοποιήσαμε μαρτυρίες προσώπων από την πόλη των Ιωαννίνων και την ευρύτερη περιφέρεια, με σκοπό τη διάσωση και διαφύλαξη των προσωπικών βιωμάτων τους από την περίοδο 1940-1944. Τα πολύτιμα ιστορικά στοιχεία που αναδύθηκαν, καθώς και η περιρρέουσα ατμόσφαιρα των χρόνων εκείνων, συναντούν το παρόν και μετατρέπονται σε «κτήμα ες αεί». Οι προφορικές αφηγήσεις αποτελούν αποτυπώσεις που διασώζουν την πολυμορφία της καταγραφής και της βίωσης της ιστορίας, ενώ παράλληλα φωτίζουν την πολυπλοκότητα της πραγματικότητας στην οποία συντελέστηκαν τα γεγονότα. Όπως αναφέρει και ο Α. Portelli, «αυτό που διαχωρίζει την προφορική ιστορία από άλλες επιστήμες που χρησιμοποιούν προφορικές μαρτυρίες (ανθρωπολογία, κοινωνιολογία, εθνογραφία), είναι ότι δίνει προτεραιότητα στον αφηγηματικό τύπο και τον συνδυάζει με την έρευνα ώστε να συνδέσει τη βιογραφία και την ιστορία, την ατομική εμπειρία με τις κοινωνικές μεταβολές» (Ανδρεάδου κ.α., 2010; Castelli, 1998).

Οι νέες απόψεις γύρω από την αφηγηματικότητα της ιστοριογραφίας ανοίγουν έναν δρόμο επανασύνδεσης των προφορικών μαρτυριών με τη συγγραφή της ιστορίας. Αυτό γίνεται κυρίως ως αποτέλεσμα της αμφισβήτησης της θετικιστικής εκείνης επίδρασης που προσδίδει αντικειμενικό χαρακτήρα στο ιστορικό γεγονός και θεωρεί τη γραπτή πηγή ακριβή

αναπαράσταση της πραγματικότητας (Vidali, 1995). Το αντικείμενο, το πρόβλημα που απασχολεί παρόμοιες έρευνες είναι η τομή ανάμεσα στο προσωπικό βίωμα, την προσωπική βιωματική εμπειρία δηλαδή, και το ιστορικό γεγονός. Αυτός ο κοινός τόπος, στην συγκεκριμένη περίπτωση, δείχνει να είναι πολύ μεγάλος, να συμπίπτει, ή και να προεκτείνει τα ιστορικά γεγονότα, όπως σε πολλές περιπτώσεις διαπιστώθηκε κατά την επεξεργασία του υλικού μας. Αρκετά από αυτά τα γεγονότα καταχωρούνται συνήθως στις Ιστορίες Στρατού απλώς χρονολογικά και αυστηρά τυπικά. Οι μαθητές από την πρώτη στιγμή ένιωσαν τη χαρά της συμμετοχής τους στα συγκλονιστικά γεγονότα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου με βιωματικό τρόπο. Ήρθαν σε επαφή με τους «πρωταγωνιστές» των τεκταινομένων είτε αυτοί ήταν πολεμιστές είτε απλοί πολίτες.

Αυτή η «αναζωογόνηση» των γραπτών πηγών ιστορίας μέσα από προφορικές μαρτυρίες ανθρώπων που βίωσαν την περίοδο που μελετούμε ήταν βασική επιδίωξή μας (Βέικος, 1994). Τα γραπτά κείμενα και οι σχετικές πηγές εμπλουτίστηκαν και προεκτάθηκαν τόσο σε πλήθος πληροφοριών, αλλά κυρίως με την «ατμόσφαιρα» των βιωμένων γεγονότων. Η τελευταία επιτυγχάνεται με την μεταφορά στη συνέντευξη της αυθεντικής συγκινησιακής φόρτισης, της γλώσσας των ομιλητών, η οποία δεν καθίσταται λιγότερο αντικειμενική εξαιτίας του γεγονότος ότι είναι εμπλουτισμένη με συναισθήματα.

Το παρόν εγχείρημα αποτελεί μία συνεισφορά-φόρο τιμής στα ηπειρωτικά μαρτυρικά χωριά (Μουσιωτίτσα, Λιγκιάδες, Κομμένο (Άρτας), και στα χωριά του Ανατολικού Ζαγορίου: Γρεβενίτι, Τρίστενο, Φλαμπουράρι, Ελατοχώρι, Μακρίνο, Δόλιανη, Καστανώνα, Ανθρακίτη, Καβαλάρι, Ιτέα, Πέτρα, Βωβούσα κ.α), στην ερήμωση που ακολούθησε την καταστροφή τους, και στην αναγκαστική μετανάστευση που υπέστησαν (Rondholz, 1990; Χανδρινός, 2010; Βασιλάκης, 2012, Ρογκότης, 1998). Κατά την έρευνά τους οι μαθητές διατύπωσαν την άποψη πως ο «στέφανος της αναγνώρισης του μαρτυρίου τους», με την επίσημη επωνυμία «μαρτυρικά χωριά», τους απονεμήθηκε με καθυστέρηση δυσανάλογη με τη σπουδαιότητα της συμμετοχής τους στην Αντίσταση, την μετέπειτα τραγωδία ή την αναίτια φρίκη που γνώρισαν.

Μεθοδολογία Έρευνας

Στην παρούσα έρευνα επιλέχθηκε η συνέντευξη ως μέσον συλλογής δεδομένων, αφού αποτελεί, ίσως, την πιο διαδεδομένη μέθοδο άντλησης ποιοτικού υλικού και πληροφοριών στις κοινωνικές επιστήμες. Η χρήση των προφορικών μαρτυριών επιτρέπει την αναπλήρωση σημαντικών κενών στις γραπτές πηγές ή τη διάνοιξη νέων ερευνητικών πεδίων. Οι συνεντεύξεις έρευνας ως προφορικές πηγές είναι αφηγηματικός λόγος (διηγήσεις), δηλαδή αναμνήσεις, εξιστορήσεις και ανθρώπινα συναισθήματα. Πρόκειται για αλληλεπίδραση, «επικοινωνία μεταξύ προσώπων, που καθοδηγείται από τον ερευνητή ή ερωτώντα με στόχο την απόσπαση πληροφοριών σχετικές με το αντικείμενο της έρευνας» (Cohen & Manion, 1992; Παρασκευοπούλου-Κόλλια, 2008). Η συγκεκριμένη μέθοδος επιλέχθηκε διότι επικεντρώνεται στο νόημα που έχουν συγκεκριμένα φαινόμενα για τους συμμετέχοντες. Ιδιαίτερα όταν απαιτούνται προσωπικές ιστορικές αφηγήσεις, για το πώς αναπτύχθηκε ένα συγκεκριμένο φαινόμενο ή πώς βιώθηκε μία συγκεκριμένη περίοδος της ζωής του προσώπου που δίνει την συνέντευξη, όπως εδώ ο Ελληνοϊταλικός πόλεμος, η εισβολή των Γερμανών και τα γεγονότα που επακολούθησαν.

Στην περίπτωση των προφορικών μαρτυριών κρίθηκε καταλληλότερη η ημιδομημένη συνέντευξη, η οποία χαρακτηρίζεται από ένα σύνολο προκαθορισμένων ερωτήσεων αλλά παρουσιάζει πολύ περισσότερη ευελιξία ως προς τη σειρά των ερωτήσεων, ως προς την τροποποίηση του περιεχομένου των ερωτήσεων ανάλογα με τον ερωτώμενο και ως προς την προσθαφαίρεση ερωτήσεων και θεμάτων για συζήτηση. Η γνώση των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων της μεθόδου οδήγησε στη σωστή χρήση της (Briggs, 1986). Ανάμεσα στα πλεονεκτήματα της συνέντευξης συγκαταλέγονται: το μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής του ερωτώμενου, η δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης, η δυνατότητα για προφορικές και άμεσες διευκρινίσεις και η δυνατότητα διερεύνησης ευαίσθητων θεμάτων. Ως

μειονεκτήματα μπορούμε να σημειώσουμε το γεγονός ότι κρίνεται ιδιαίτερα απαιτητικός ο ρόλος του «συνεντευκτή», ενώ η μεγάλη χρονική διάρκεια των συνεντεύξεων μπορεί να αποτελέσει τροχοπέδη για την έγκαιρη ολοκλήρωση μιας έρευνας (Παρασκευοπούλου-Κόλλια, 2008). Ο λεπτομερής, συνεκτικός και προσεκτικός σχεδιασμός της έρευνας με συνεντεύξεις ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχία αυτού του ερευνητικού εγχειρήματος (Kvale, 1996).

Δείγμα της έρευνας

Η έρευνα διενεργήθηκε κατά τη διάρκεια ενός σχολικού έτους. Συμμετείχαν σαράντα ερευνητές-μαθητές, δύο τμημάτων της Γ΄ τάξης Γυμνασίου των Ιωαννίνων και σαράντα (40) «πληροφορητές», που παραχώρησαν στους μαθητές από μία συνέντευξη, σε διαφορετικό, ο καθένας, χρόνο και τόπο. Τα πρόσωπα που μίλησαν για τα βιώματά τους ήταν, σε γενικές γραμμές, γνώριμα στους μαθητές (συγγενείς, οικογενειακοί φίλοι, συγχωριανοί και συμπολίτες). Κάποιους τους πρωτοσυνάντησαν κατά τη διάρκεια της έρευνας, καθώς αυτή έγινε η αιτία να τους γνωρίσουν. Προϋπόθεση ήταν να πληρούν τα κριτήρια της ηλικίας, της πνευματικής υγείας και της μνημονικής επάρκειας. Υπήρξε ιδιαίτερη μέριμνα, τα «υποκείμενα» της έρευνας να προέρχονται από περιοχές στις οποίες «χτυπούσε η καρδιά των γεγονότων» κατά την υπό μελέτη περίοδο. Πραγματοποιήθηκε διασπορά του δείγματος ως προς το φύλο, τον τόπο, την κοινωνικοοικονομική προέλευση και την επαγγελματική κατάσταση. Σκοπός ήταν η, κατά το δυνατόν, αμερόληπτη λήψη. Στον Πίνακα 1 γίνεται μία συνοπτική παρουσίαση των περιοχών από τις οποίες κατάγονται, καθώς και η κατανομή ανάλογα με το φύλο τους.

Πίνακας 1. Περιοχές καταγωγής-φύλο «πληροφορητών»

Περιοχή αναφοράς	Φύλο	
	Άνδρες	Γυναίκες
Ιωάννινα	4	4
Β. Ήπειρος	1	-
Τσερίτσιανα (Δωδώνης)	1	-
Μέτσοβο	1	1
Νησί Ιωαννίνων	1	-
Κόνιτσα-Μαστοροχώρια	2	4
Ζαγόρι	3	4
Πωγώνι	1	2
Λιγκιάδες Ιωαννίνων	1	-
Πεδινή Ιωαννίνων	3	3
Κομμένο Άρτας	1	-
Μουσιωτίτσα Ιωαννίνων	1	1
Φιλιάτες Θεσπρωτίας	1	-
Σύνολο	21	19

Σχεδιασμός

Κρίσιμο στοιχείο κατά το στάδιο αυτό είναι η επιλογή του μέσου καταγραφής των συνεντεύξεων. Για τη μαγνητοφώνηση-βιντεογράφιση χρησιμοποιήθηκε κάμερα τύπου Digital Video Camera Recorder, Sony DCR-HC40E PAL καθώς και προσωπικές κάμερες των οικογενειών των μαθητών, κάμερα κινητού τηλεφώνου και δημοσιογραφικά κασετόφωνα. Ένα ακόμη ουσιαστικό σημείο ήταν ο σχεδιασμός ενός λειτουργικού οδηγού συνέντευξης (interview guide). Ως βάση για τη διενέργεια της ημιδομημένης συνέντευξης δημιουργήθηκε μία σειρά ερωτήσεων, οι οποίες έπρεπε να καλυφθούν κατά τη διάρκεια της συνέντευξης και

οι οποίες λειτούργησαν για τους μαθητές περισσότερο ως κατευθυντήριες οδοί παρά ως αυστηρώς ακολουθούμενες γραμμές.

Ερωτηματολόγιο

Οι ερωτήσεις που καθοδήγησαν τη συνέντευξη ήταν οι ακόλουθες:

1. Πόσων ετών ήσασταν το 1940;
2. Πού βρισκόσαστε όταν κηρύχθηκε ο πόλεμος;
3. Τι θυμάστε από την πρώτη ημέρα του πολέμου; Πώς πληροφορηθήκατε την κήρυξή του; Πώς αντιμετωπίσατε τη νέα κατάσταση;
4. Πού πολεμήσατε; Έχετε να καταθέσετε κάποιο περιστατικό από το μέτωπο;
5. Θυμάστε τους Ιταλούς; Τι περιστατικά ανακαλείτε στη μνήμη σας;
6. Γνωρίσατε τους Γερμανούς; Τι θυμόσαστε απ' αυτούς;
7. Τι γνωρίζετε για την *Εαρινή Επίθεση* των Ιταλών;
8. Πώς βιώσατε την περίοδο της Κατοχής;
9. Αναπτύχθηκε Αντίσταση στο χωριό σας ή στην ευρύτερη περιοχή; Εσείς λάβατε μέρος στην Αντίσταση; Κάηκε από τους Γερμανούς το χωριό σας;
10. Θυμόσαστε κάποιο ιδιαίτερο περιστατικό που συνέβη σε σας ή στους δικούς σας;
11. Έχετε κάποιο ενθύμιο, γράμμα, φωτογραφία από την περίοδο εκείνη;

Πραγματοποίηση συνεντεύξεων

Το στάδιο αυτό προϋποθέτει ανάπτυξη ενός κλίματος εμπιστοσύνης μεταξύ του ερευνητή και του ερωτώμενου, ώστε τα δεδομένα που θα προκύψουν να είναι αληθή, πλούσια και να ικανοποιούν το γενικότερο ερευνητικό σχεδιασμό. Ως τόπος διεξαγωγής των περισσότερων συνεντεύξεων επιλέχθηκε η οικία των αφηγητών ή κάποιος πρόσφορος άλλος χώρος, χωρίς θόρυβο, κατάλληλος για τη βιντεογράφιση. Η διενέργεια της συνέντευξης σε περιβάλλον οικείο του αφηγητή (όπως π.χ. το σαλόνι του σπιτιού του) συμβάλλει τα μέγιστα στη δημιουργία άνετης ατμόσφαιρας και ευνοϊκών προϋποθέσεων για την ομαλή πορεία της συνέντευξης.

Προϋποθέσεις μιας επιτυχημένης συνέντευξης

Για να θεωρηθεί μία συνέντευξη επιτυχημένη και να αναδειχθούν τα πλεονεκτήματα της συγκεκριμένης μεθόδου συλλογής δεδομένων, απαιτούνται κάποιες δεξιότητες, όπως η κατανόηση των ανθρώπινων σχέσεων (Thompson, 2002). Ο ερευνητής πεδίου οφείλει να βγαίνει έξω από το γραφείο του και να μοιράζεται εμπειρίες σε επίπεδο ανθρωπίνων σχέσεων. Η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ του ερευνητή και του ερωτώμενου κατά τη διάρκεια της συνέντευξης είναι κρίσιμος παράγοντας για την ποιότητά της και για το εύρος των αποτελεσμάτων και πληροφοριών που παράγει και προϋποθέτει υψηλές επιστημονικές και επικοινωνιακές δεξιότητες από τη μεριά του ερευνητή (Bell, 1997). Οι μαθητές έγιναν "in vivo" ερευνητές, αφιερώνοντας χρόνο εκτός του ωρολογίου προγράμματος και με τη βοήθεια των γονέων τους που είδαν ενθουσιαστικά το όλο εγχείρημα. Μυήθηκαν στη διαδικασία μιας επιτυχημένης συνέντευξης και επέδειξαν την απαιτούμενη σοβαρότητα.

Ένα από τα γνωρίσματα του ικανού ερευνητή που παίρνει συνέντευξη είναι η δυνατότητα καλλιέργειας φιλικού κλίματος μεταξύ του ίδιου και του «υποκειμένου» (Βαβουρανάκη, 1986). Το να είναι ο ερευνητής δεκτικός, ευχάριστος και ευαίσθητος, μόνο οφέλη μπορεί να προσδώσει στην έρευνα. Γίνεται αυτήκοος μάρτυρας, πολύ καλός ακροατής, προσωπικών ιστοριών, απλών και σύνθετων σκέψεων, εμπειριών (Rubin & Rubin, 1995). Ο πληροφορητής μιλά και εκτίθεται για θέματα τα οποία ίσως να μην είχε ποτέ άλλοτε μοιραστεί με κάποιον συνομιλητή. Κατ' επέκταση ο ερευνητής οφείλει να μην προσδοκά απαντήσεις που ταυτίζονται με το «προσχέδιο» που έχει στο μυαλό του, αλλά να δει το πρόσωπο από το οποίο ζητά πληροφορίες σε εντελώς ουδέτερη βάση, ανεπηρέαστα και να μην υπερεκτιμήσει ή υποτιμήσει την αλήθεια που πρεσβεύει ο κάθε ερωτώμενος (Cannell & Kahn, 1968).

Λαμβάνοντας υπόψη τους όλες αυτές τις προϋποθέσεις, κατά την διαδικασία της υλοποίησης της συνέντευξης, οι μαθητές φρόντισαν να τις εφαρμόσουν. Σε περιπτώσεις στις

οποίες υπάρχει παρουσία κάμερας, χρειάζονται, όπως και έγινε, ιδιαίτερως λεπτοί χειρισμοί για την τήρηση της δεοντολογίας της έρευνας. Το να παίρνει κάποιος συνεντεύξεις από άλλα πρόσωπα ενέχει τον κίνδυνο «εισβολής» στη ζωή τους, στον τομέα προσωπικών τους δεδομένων, αν ο ζήλος του ερευνητή είναι υπέρμετρος. Για τον λόγο αυτό, σ' όλες τις συνεντεύξεις προηγήθηκε από μέρους μας μια μικρή εισαγωγική κουβέντα, για αποφυγή του όποιου άγχους, που ίσως αναχαίτιζε τη ροή του λόγου. Όπως αποδείχθηκε, όμως, η κάμερα δεν ενόχλησε σχεδόν κανέναν. Το αντίθετο μάλιστα: παρατηρήσαμε μια άνεση μπροστά της, απ' όλους σχεδόν τους συμμετέχοντες στη συνέντευξη, ιδιαίτερως επειδή είχαν να κάνουν με παιδιά, που όμως είχαν πάρει πολύ σοβαρά το ρόλο τους. Ο τρόπος ανταποκρίσεως προς αυτήν ήταν όχι μόνο θετικός αλλά και προ-κλητικός, παρακλητικός, θα λέγαμε, της βαθύτερης επιθυμίας τους να εκφράσουν τα βιώματα, να μην τα «πάρουν μαζί τους», όπως έλεγαν χαρακτηριστικά.

Είναι κοινός τόπος ότι στις περιπτώσεις που η συνέντευξη αφορά προσωπικά ζητήματα του υποκειμένου, όπως συμβαίνει και στην έρευνά μας, είναι ανάγκη οι ερωτήσεις να γίνονται με τρόπο τέτοιο που να μην θίγεται σε καμία περίπτωση ο ψυχισμός του συνομιλητή. Έτσι και στην παρούσα έρευνα, υπήρξαν κάποιες περιπτώσεις στις οποίες οι ηλικιωμένοι ήθελαν μόνο να ηχογραφηθούν, χωρίς να τους βιντεογραφεί η κάμερά μας, την επιθυμία των οποίων φυσικά και σεβαστήκαμε. Ακόμα, όταν συμπεράναμε ότι ο ερωτώμενος δυσκολεύεται να εκφραστεί ή να εκδηλωθεί, ακολουθήσαμε την ίδια τακτική και συζητήσαμε για κάτι λιγότερο φορτικό.

Μία ακόμη τακτική που ακολουθήσαμε με τα παιδιά, και αποδείχθηκε πολύ βοηθητική, ήταν να προσπαθούμε να μένουμε στο περιθώριο, όσο αυτό είναι δυνατόν, κάνοντας απλώς ενθαρρυντικές χειρονομίες και χωρίς να παρεμβάλλουμε δικά μας σχόλια ή ιστορίες. Προσπαθήσαμε να νιώθει άνετα, να διατηρεί την εμπιστοσύνη στον εαυτό του και ποτέ δεν διακόπταμε μία ιστορία. Επεμβαίναμε μόνο όταν ο συνομιλητής «σκόνταφτε», όταν διέκοπτε αμήχανα μόνος του κοιτάζοντάς μας ή ρωτώντας μας. Όταν τελείωνε μια παρέκβαση, που ο αφηγητής τη θεωρούσε αναγκαία, επιστρέφαμε στο θέμα που είχαμε θίξει αρχικά με μία φράση όπως «προηγουμένως λέγατε...», «θα ήθελα να γυρίσουμε στο...», «πριν περάσουμε στο... μπορείτε να μου πείτε για...». Όταν, όμως, ο αφηγητής ήθελε να περάσει σ' ένα καινούριο κομμάτι της αφήγησης, ήμασταν έτοιμοι να τον ακολουθήσουμε. Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, δεν χάναμε το ενδιαφέρον μας για το θέμα κι αυτό το δείχναμε στο συνομιλητή μας, γνέφοντας καταφατικά, χαμογελώντας, κοιτάζοντάς τον ενθαρρυντικά, αλλάζοντας την έκφραση του προσώπου μας, ανάλογα με αυτά που μας αφηγήιτο.

Απομαγνητοφώνηση και προετοιμασία του υλικού για ανάλυση

Κατά το στάδιο αυτό, φροντίσαμε για την ταξινόμηση και αρχειοθέτηση του υλικού μας σε αρχείο, με τρόπο ώστε να προστατεύονται όλα τα δεδομένα, και δημιουργήσαμε αντίγραφα, ώστε να εξαλειφθεί η πιθανότητα απώλειάς τους. Μια κασέτα ήχου (ή βιντεοκασέτα, εν προκειμένω) περιλαμβάνει πολύ περισσότερα στοιχεία από απλές πληροφορίες για τα γεγονότα: περιέχει αποχρώσεις και ρυθμούς του λόγου που μπορούν να γίνουν κατανοητοί μόνο με την ακρόαση (Perks, 1998). Αποχρώσεις, όπως απουσίες, σιωπές, τόνος της φωνής, ποικιλίες του ύφους και της έντασης, συγκινήσεις, είναι σημαντικές για την πληρέστερη κατανόηση μιας προσωπικής αφήγησης, αλλά απουσιάζουν σχεδόν εντελώς από μια μεταγραφή.

Οι απομαγνητοφωνήσεις δεν μπορούν ν' αντικαταστήσουν την ίδια την ηχογράφηση που διατηρείται στην αρχική της μορφή. Ωστόσο, σε αρκετές μεταγραφές, συμφωνήσαμε με τα παιδιά να τηρήσουμε τη χρήση της αγκύλης [] που υποδεικνύει συμβολικά τα εξωγλωσσικά «σημαίνοντα» και τις όποιες αλλοιώσεις του ύφους του άφηνε ο συνομιλητής να παρατηρήσουμε. Οι συχνότερες αλλοιώσεις είναι η συγκινησιακή φόρτιση που κόβει τη φωνή, η ένταση της φωνής κατά την εξιστόρηση δραματικού περιστατικού, οι κινήσεις των χεριών. Τέλος, με την ευχέρεια που χαρίζει ο γραπτός -πια- λόγος, δημιουργήσαμε ένα είδος ευρετηρίου των συνεντεύξεων, κατατάσσοντάς τες με αλφαβητική σειρά, με βάση το

ονοματεπώνυμο του προσώπου που καταθέτει τη μαρτυρία. Τα στοιχεία-συντεταγμένες που βοήθησαν στην ταξινόμηση κάθε μαρτυρίας είναι: Ονοματεπώνυμο του αφηγητή, ημερομηνία γεννήσεως, τόπος καταγωγής, ιδιότητα, καθώς και τόπος και ημερομηνία συνέντευξης.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι εξασφάλισαμε την άδεια των προσώπων που μας έδωσαν συνέντευξη ώστε να συμπεριλάβουμε στην έρευνά μας και προσωπικά τους στοιχεία. Τα δεδομένα αυτά είναι απαραίτητα για την εγκυρότητα των πληροφοριών και την αυθεντικότητα. Με τις αναγραφόμενες συνιστώσες διαφαίνεται η ηλικία τους, που εξασφαλίζει τα βιώματα από τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο ή τη συμμετοχή στο ιστορικό γεγονός, ο τόπος δράσης τους, η ιδιότητά τους.

Ανάλυση

Το στάδιο αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό και αφορά στην απόδοση νοήματος στα εμπειρικά ποιοτικά δεδομένα που έχουν συγκεντρωθεί μέσω των συνεντεύξεων. Απόδοση νοήματος μπορεί να σημαίνει ομαδοποίηση, κατηγοριοποίηση και θεωρητικοποίηση των δεδομένων, με στόχο την απάντηση των ερευνητικών ερωτημάτων που είτε είχαν διατυπωθεί από πριν, είτε προέκυψαν από τα δεδομένα κατά τη διάρκεια της ερευνητικής προσπάθειας. Κατά το στάδιο αυτό, έγινε σχολιασμός και ανάλυση των μαρτυριών από ιστορικής, γλωσσικής (λεξιλόγιο, ιδιωματισμοί, τοπικές διάλεκτοι) καθώς και υφολογικής πλευράς. Μάθαμε με τα παιδιά να ερευνούμε και άλλες συνιστώσες εκτός από τις αμιγώς ιστορικές και να τις αντλούμε μέσα από τη ... «ρύμη» του λόγου των συνομιλητών μας!

Ιστορική ανάλυση

Στο στάδιο αυτό, έγινε διασταύρωση των στοιχείων που προέκυψαν από τις αφηγήσεις των προσώπων, που έδωσαν τη συνέντευξη, με τις γραπτές πηγές Ιστορίας, όπου αυτό ήταν δυνατό και στο βαθμό που θα μπορούσαν να ανταποκριθούν οι μαθητές: την ιστορία του ΓΕΣ (Γενικό Επιτελείο Στρατού), την σχετική ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία [ένα μικρό μέρος των βιβλίων που μελετήθηκαν και με τα οποία διασταυρώθηκαν οι μαρτυρίες, παρατίθεται σε ξεχωριστή ενότητα στη Βιβλιογραφία], την αρθρογραφία στον αθηναϊκό, τοπικό, αλλά και στον ξένο Τύπο (*Ακρόπολις, Ασύρματος, Εθνική Αντίσταση, Εθνική Ηχώ, Η Καθημερινή, Η Πρωία, Η Φωνή της Ηπείρου, Ηπειρωτική Ηχώ, Πρωινός Λόγος, Daily Mail*), τις αρχαικές πηγές, τις μονογραφίες, τα ημερολόγια (πολεμικά και μη) της εποχής, αλλά και τις μαρτυρίες άλλων αφηγητών. Οι μαθητές επιδόθηκαν σε ακόμη μια ενδιαφέρουσα διαδικασία, κατά την οποία διαπιστώθηκε ταύτιση των ιστορικών γεγονότων με τις αφηγήσεις των «πληροφορητών» και καταγράφηκαν οι πρόσθετες λεπτομέρειες που εκείνοι προσέφεραν στην ιστορική έρευνα, οι οποίες, σε αρκετές περιπτώσεις, συμπλήρωναν κενά των προαναφερθεισών επίσημων ιστορικών πηγών (άγνωστες μάχες, κρίσιμες για την έκβαση του Ελληνοϊταλικού Πολέμου, όπως η μάχη της Βωβούσας, η μάχη της Μολυβδοσκεπάστου, ή και η μάχη της Δωδώνης, για την Αντίσταση). Γνώρισαν και την ανθρώπινη πλευρά των Ιταλών, διαπίστωση που προέκυπτε από τις αφηγήσεις, καθώς και την μεγάθυμη συμπεριφορά των Ελλήνων προς τους αιχμαλώτους, π.χ. της Μεραρχίας «Τζούλια», αφού οι παππούδες και οι γιαγιάδες που καταγράφουμε μας καταθέτουν την εμπειρία της επιστράτευσης ενός ολόκληρου χωριού στο Ανατολικό Ζαγόρι για την ετοιμασία καζανιών με πατάτες βραστές ώστε να σιτιστούν 500 αλπινιστές της Τζούλια, αιχμάλωτοι του ελληνικού στρατού και να κοιμηθούν στο σχολείο του χωριού χωρίς να τους πειράξει κανείς.

Οι «πληροφορητές» μας αφιερώνουν, παραδείγματος χάρη, για τον βομβαρδισμό των Ιωαννίνων, «προσωπικό χρόνο» και τη δέουσα σημασία στην ώρα, στον συναγερμό, στον πανικό, στην εσπευσμένη προφύλαξη, στα πνιγηρά καταφύγια, στο κλάμα των μωρών, στον φόβο, στο κρύο, στην κούραση, στην αγωνία, στις καταστροφές, στα θύματα, στη διακοπή της εμπορικής και κοινωνικής -κανονικής- ζωής της πόλης:

«...Βγήκε και ανακοίνωση ο κόσμος να είναι μέσα και να κάνουν ορύγματα στις αυλές τους. Έκαναν όρυγμα, κανένα μέτρο, και το σκέπαζαν με τενεκέ, με τσίγκο απάνω, όσοι

μπορούσαν. Εμείς στη γειτονιά μας είχαμε κοντά ένα σπίτι, του Συγκούνη του καθηγητή, του καθηγητή Μαθηματικών από το Μέτσοβο, στην οδό Παύλου Μελά, απέναντι από το παλιό Γυμνάσιο Θηλέων. Κάτω από το σπίτι ήταν μια αποθήκη η οποία ήταν θολογυριστή, με θόλο, υπάρχει ακόμα. Εκεί μαζευόμασταν όλη η γειτονιά νομίζοντας ότι ο θόλος είναι κάτι σπουδαίο... Δεν μπορούσαμε να αναπνεύσουμε από τον κόσμο τον πολύ. Μη συζητάς... Φωτιά στο σπίτι δεν ανάβαμε, να μαγειρέψουμε, γιατί φοβόμασταν τις βόμβες. Και άρχισε από το πρωί ο συναγεμός, να σταματάει δέκα λεπτά... Τα αεροπλάνα έρχονταν κάθε λεπτό γιατί ήταν κοντά η Αλβανία, δεν ήταν μακριά. Χαλούσε ο κόσμος! Εν τω μεταξύ, ο στρατός ήταν στα σύνορα. Είχε αρχίσει ο πόλεμος. Την προηγούμενη μέρα είχαμε εξαντληθεί. Δεν προλαβαίναμε να φάμε, ούτε να μαγειρέψουμε. Τα παράθυρα, μας είπαν, συσκότιση. Παίρναν ψωμί, τυρί, τρώγαμε εκεί μέσα, μη συζητάς. Γεμίσαμε ψείρες. Ήταν εκεί μέσα όλων των ειδών και των φυλών κόσμος... Πολλή στενοχώρια...!» (Σ.Τ.).

«...Εμείς δεν ξέραμε τι σημαίνει πόλεμος και τι φρικτό πράγμα είναι και για το λαό και τι δοκιμασία για τις ένοπλες δυνάμεις και για όλους...» (Θ.Γ.)

«...Εκεί που είναι τώρα του Μαβίλη το άγαλμα, λίγο πιο πάνω ήταν, έτσι, ύψωμα. Εκεί ήταν τα αντιαεροπορικά. Μας λεν οι στρατιώτες “φύγετε γιατί έπεσαν βόμβες” κι όταν πήγαμε να δούμε στο κάστρο... Τι να σας πω;... Τι να αντικρίσεις; Άντερα, πόδια, χέρια... και να 'σαι τώρα δώδεκα χρόνων. Δώδεκα χρονώ, ήμουν γερό παιδί. Εμπειρία φρικτή όμως! Η πρώτη εμπειρία του πολέμου. Στα Γιάννενα έπεσαν πολλές βόμβες... Έπεσε μια στον Αη Γιώργη, στη Μητρόπολη...» (Α.Κ.)

«...Στο Νοσοκομείο, παρότι υπήρχε σταυρός επάνω που φαινόταν ότι ήταν νοσοκομείο, έπεσε βόμβα...» (Α.Κ.)

Ή πάλι, όταν αναφέρονται με πολλές λεπτομέρειες στην αναγκαστική επίταξη των σπιτιών από τους Γερμανούς, αποκαλύπτουν τη συγκατοίκηση με τον φόβο, τη «φοβέρα και τη σκλαβιά».

«Οι Γερμανοί κράτησαν τρία δωμάτια και μας άφησαν μόνο την κρεβατοκάμαρα των γονιών μου. Δεν ρώτησαν αν μένει κάποιος μέσα, ούτε αν επιτρέπεται. Μπαίνανε και το κατοικούσαν. Δεν μπορούσαμε να συνεννοηθούμε κιάλας...» (Σ.Σ.).

«...Μετά οι Γερμανοί, οι οποίοι μόλις ήρθαν εδώ, ήρθε ένας εκ μέρους του Στέτνερ που ήταν τότε ο Λανς, σωματάρχης, ο οποίος έμενε στου Κραψίτη και ο Στέτνερ, ο οποίος έμενε εδώ. Και μας ζήτησε να αδειάσουμε το σπίτι μέσα σε πόσες ώρες να πάρουμε τα βασικά πράγματα, γιατί σε αυτές τις ώρες “πρέπει να παραδώσετε το σπίτι”. Εμείς τότε... και πού να πάμε...; Μας λένε, “στο διπλανό”...» (Η.Δ.)

Ένα εντυπωσιακό για τα παιδιά γεγονός είναι η μαρτυρία ενός κατοίκου των Μαστοροχωρίων για τη μάχη της Φούρκας (3 Νοεμβρίου 1940), στο πλαίσιο της μάχης της Πίνδου κατά την οποία σκοτώθηκε ο Αλέξανδρος Διάκος από τα Δωδεκάνησα, ο φερόμενος ως ο «χαμένος ανθυπολοχαγός» του *Αξιον Εστί* του Ελύτη. Για την ακρίβεια των στοιχείων ανακαλύψαμε και σχετικό δημοτικό τραγούδι που δημιούργησε ο ανώνυμος ποιητής του '40 στο μοτίβο των «Κλέφτικων» τραγουδιών του '21 (Έξαρχος, 2007).

Γλωσσική ανάλυση

Η αφήγηση πολλών από τους συνομιλητές μας ήταν χειμαρρώδης, όπως μας μετέφεραν τα παιδιά. Αρκετοί είχαν το χάρισμα της αφήγησης. Όλοι οι μεγάλης ηλικίας άνθρωποι που μας εμπιστεύτηκαν τη μαρτυρία τους είχαν «λόγο», είχαν «κάτι να πουν», είτε ήταν εγγράμματοι είτε «αγράμματοι». Υπάρχει μια ουσιώδης διαφορά ανάμεσα στον αναλφαβητισμό και στη λειτουργική εγγραμματοσύνη (Vilanova, 1997). Η διαφορά αυτή μπορεί να είναι υποκειμενική παρά πραγματική. Και αυτό που φαίνεται να έχει σημασία στη ζωή των ανθρώπων είναι η πρόσβαση όλων στην κατάλληλη πληροφορία, και όχι αποκλειστικά η ανάγνωση, όπως και η κατάθεση του κοινού βιώματος, για να αληθεύει η ζωή μας.

Η διατύπωση του λόγου τους μπορεί ενίοτε να είναι ιδιότυπη αλλά αυτό τον καθιστά ακόμα πιο εκφραστικό: δίνει πνοή στην ιστορία, τη ζωντανεύει. Η απλή ή καλλιεργημένη γλώσσα που χρησιμοποιούν εξαρτάται από το πρόσωπο που μιλά, την ιδιότητά του, τη μόρφωσή του (Μερακλής, 1993). Αντίστοιχα, οι μαθητές παρατηρούν πλούσιο ή φτωχό λεξιλόγιο σε συνάρτηση με το μορφωτικό επίπεδο του συνομιλητή.

Για παράδειγμα, στην περίπτωση του Ι.Λ., αποτυπώνεται όλη η παιδεία της εποχής της δικής του εκπαίδευσης, τόσο της εγκύκλιας μόρφωσης, όσο και αυτής που είχε λάβει προπολεμικά στη Σχολή Ευελπίδων, ώστε, με φυσικό τρόπο, χρησιμοποιεί αρχαιοπρεπείς φράσεις και λέξεις όπως «την προτεραία...» ή αρχαίζοντες τύπους ρημάτων (π.χ. «ηκολούθησε», «απεστάλησαν», «παρεδόθησαν», «ευρέθην εξόριστος», «υπεδέχθη», «θα αυτονομείτο και θα παρεχωρείτο...»). Κάποιοι Γιαννιώτες αφηγητές μας μιλούν τα «καστρινά», ιδιαιτέρως η Α.Τ., που συγγράφει κιάλας στο γιαννιώτικο ιδίωμα («Ουρέ, λέω, σ'ν αναδεχτή μ' θα ζουρλαθούν οι θ'κοί μας, θα πουν καπ' μας καθάρ'σαν, δεν πάω, δεν φεύγω»).

Επηρεασμένη από το ιδίωμα των κατοίκων του Κάστρου των Ιωαννίνων είναι και η εκφορά του λόγου του Σ.Κ, γεγονός που επιβεβαιώνει αβίαστα την Ρωμανιώτικη-Γιαννιώτικη καταγωγή των Εβραίων, που ανέκαθεν έμεναν στη συνοικία δίπλα στο Κάστρο, τα Εβραϊκά.

Στις μαρτυρίες των κατοίκων της Δροσοπηγής Κονίτσης, πάλι, εντυπωσιάζουν οι παρατονισμένοι (τονισμένοι στην παραλήγουσα) τύποι του α' πληθυντικού των ρημάτων της ντοπιολαλιάς: «εφαγάμαν, πηγαϊνάμαν...», αντί «φάγαμε», «πηγαίναμε» και το άκλιτο μόριο «έκα», που απαντάται μόνο εκεί, στη θέση του «να σου πω», «για δεξ», «κοίτα», καθώς και η μετατροπή του αρσενικού ονόματος «ο στρατός» σε ουδέτερο, «το στρατό»: «Βάρεσε το στρατό και έφ'καμε σκυφτά σκυφτά». Χρησιμοποιούν, επίσης, την ονομαστική πληθυντικού στη θέση της αιτιατικής πληθυντικού: «Με τ'ς Γερμανοί, εμείς ήμασταν στου Κατσικούλη».

Ο Ν.Γ. από τους Φιλιάτες διατηρεί ζωντανούς τους γραμματικούς τύπους του προφορικού ιδιώματος της περιοχής των χωριών της Μουργκάνας, όπως χρησιμοποιούνταν στη συνομιλία των χωρικών κατά την παιδική του ηλικία. Η εκτεταμένη κατάληξη με ευφωνικό τονισμό του έψιλον [:είδαμαν(έ), είχαμαν(έ)] συνηθίζεται και σήμερα στα χωριά της Β. Ηπείρου. Επίσης, οι τύποι με κατάληξη -αν, αντί -ε, όπως λέγαμαν, πήγαμαν, κοντέψαμαν, α' πληθυντικού ενεργητικής φωνής των ρημάτων, είναι συνήθεις και σήμερα στα χωριά της Ηπείρου.

Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει η «γλώσσα του σώματος», που χαρακτηριστικά συνοδεύει την προφορικότητα, καθώς και τα εξωγλωσσικά και παραγλωσσικά μηνύματα που προέκυπταν από τις αφηγήσεις. Επίσης, τα κενά του λόγου, οι επαναλήψεις των φωνηέντων ε, α, ου και τα επιφωνήματα είναι χαρακτηριστικά της εκφοράς του προφορικού λόγου.

Υφολογική ανάλυση

Μια διαπίστωση που έκαναν οι μαθητές είναι πως σχεδόν όλοι οι «πληροφορητές» αφηγούνται χωρίς υπερβολές. Δεν υπερθεματίζουν, δεν προσθέτουν ανακρίβειες χάριν εντυπωσιασμού. Αντιμετωπίζουν με σεβασμό, σκεπτικισμό και δέος, όλο αυτό το φοβερό, φρικιαστικό τμήμα του χρόνου της παιδικής ή νεανικής ζωής τους, αλλά και με απλότητα συνάμα. Οι περισσότεροι αποδείχτηκαν εξαιρετικοί αφηγητές· με ροή στο λόγο τους, με συνοχή στη σκέψη τους. Συγκινούνται κάθε φορά που ο συνειρμός της σκέψης τους αγγίζει σημεία φιλοτιμίας, γενναιότητας, πόνου, αντοχής, θυσίας, ηθικών αξιών. Σταματούν τον λόγο τους για να συνέλθουν, να ξαναβρούν τη φωνή τους και να συνεχίσουν με την ίδια όρεξη ζωής. Παρόλη την ηλικία τους, ζουν με τον ενθουσιασμό ενός νέου και την καρδιά ενός παιδιού. Διαθέτουν και «επιστημονικά» χαρίσματα, αφού τεκμηριώνουν καθετί που λένε, καταθέτουν ακριβή στοιχεία χωρίς υπερβολές και διορθώνουν, ως προς την ακρίβεια, την πιθανή διήγηση τρίτου, ο οποίος επιχειρεί να «στρογγυλέψει» τα γεγονότα υπερθεματίζοντας. Είναι χαρακτηριστικό το ότι η χρονική απόσταση των δεκαετιών μεταξύ της αφήγησης και των συμβάντων διόλου δεν τους οδηγεί σε «φλεγματική» αναδιήγηση. Αντιθέτως, «ξαναζούν» τα γεγονότα με την ίδια ενάργεια. Ωστόσο, κανείς δεν αρνείται να τα

«ξανασκαλίσσει» στη μνήμη του, παρόλο τον τρόμο, τις κακουχίες, τις διώξεις, τα κακουργήματα, τα ολοκαυτώματα.

Η εντύπωση που αφήνουν στον ακροατή είναι αυτό που λέμε «το κάνουν με την καρδιά τους», κατά παρόμοιο τρόπο με τις λαϊκές αφηγήσεις στα παραδοσιακά παραμύθια (Παπαλιού, 1996). Διηγούνται χωρίς κομπασμό, λιτά, χωρίς περιστροφές και ταχύτητα, με ροή λόγου. Τίποτα το περιττό δεν παρατηρείς. Εκπλήσσει η συνεκτικότητα, η κοφτερή τους σκέψη, και η άμεση ανταπόκριση στα ερωτήματα και την επικοινωνία μαζί μας. Διανθίζουν τον λόγο τους με «ανεκδοτολογικά» γεγονότα. Κάποιοι από τους ερωτώμενους είναι οι ίδιοι ερευνητές των ιστορικών γεγονότων μέχρι και τη στιγμή της συνέντευξης· ορισμένοι και συγγραφείς ιστορικών μονογραφιών της περιόδου εκείνης. Εντυπωσιάζουν, διότι παρόλη τη μεγάλη τους ηλικία και την καταπόνηση της ζωής, είναι άοκνα πνεύματα. Θα τους χαρακτηρίζαμε υπερήφανα ταπεινούς Έλληνες, συναρπαστικούς αφηγητές και υπέροχους συνομιλητές. Η επικοινωνία τους με μαθητές «που ήθελαν να μάθουν» απέδωσε πολλαπλά οφέλη, αμφίδρομα.

Συμπεράσματα

Το υλικό που προέκυψε από την συλλογή των δεδομένων είναι πρωτότυπο και αποτελείται από κινηματογραφημένες συνεντεύξεις, όλες προϊόν συλλογικών εγγραφών. Ως υλικό συγκαταλέγεται στις «μαγνητοταινίες έρευνας» και ανήκει στα αρχεία μνήμης που εντάσσονται στον ευρύτερο χώρο της προφορικής ιστορίας, ενώ ταυτόχρονα την εμπλουτίζουν με την επικοινωνιακή τους δύναμη και την ενισχύουν με την αποδεικτική αξία της εικόνας. Ακριβώς λόγω του χαρακτήρα των προφορικών πηγών, το αρχείο μας είναι ενεργό, και παρότι είναι, αρχικά, οπτικοακουστικό, στην επεξεργασία με τους μαθητές αξιοποιείται μόνο ως ηχητικό. Μεταγράφηκε σε γραπτό λόγο για να μελετηθεί, να σχολιαστεί και να αποτελέσει ένα σώμα κειμένων πρόσφορο στο ερευνητή της ιστορικής περιόδου του 1940-1944. Το περιεχόμενο του υλικού είναι προφορικές ιστορικές μαρτυρίες της περιόδου του Ελληνοϊταλικού πολέμου, της Γερμανικής Κατοχής και της Αντίστασης. Αφορά, δηλαδή, εμπειρίες και γεγονότα από την πρώτη μέρα του πολέμου (28 Οκτωβρίου 1940) μέχρι και την Απελευθέρωση της Ελλάδος (18 Οκτωβρίου 1944). Μέρος των τεκμηρίων αυτών τα ενσωματώσαμε σε ταινία-ντοκιμαντέρ που δημιουργήσαμε, με τον τίτλο «Τα παιδιά του '40 θυμούνται-Οι κάτοικοι της Δροσοπηγής αφηγούνται» και παρουσιάσαμε στο Σχολείο και στο Πνευματικό Κέντρο της Κοινότητας Δροσοπηγής.

Τα παιδιά επικοινωνήσαν με πρόσωπα ηλικιωμένα που διαθέτουν αντοχή με ευγένεια ψυχής ενώ φέρουν τη μνήμη της «ευάνδρου Ηπείρου». Επιδεικνύουν φιλοπατρία και ανωτερότητα, αναβιώνουν την καρτερία -που τους χαρακτήριζε και τότε- στα δεινά, με πνεύμα αντίστασης, μακριά από κάθε μοιρολατρία. Κάνουν λόγο για «εγκάρδιο συμμετοχή όλων των Ελλήνων», τότε.

Παραλλήλως και παρεμπιπτόντως αρκετοί από τους αφηγητές αναφέρονται σε πολιτιστικά και γεωμορφολογικά στοιχεία των περιοχών που ζούσαν ή δρούσαν ή πολέμησαν. Φωτίστηκαν και οι εκτός του πολέμου του 1940 παράπλευρες ιστορίες για τα Γιάννινα της Τουρκοκρατίας, οι παλιές συνοικίες, τα οικοδομήματα, τα επαγγέλματα (ραφεία, βυρσοδεψεία, σιδεράδικα, χρυσοχοεία, κ.λπ.), τα ήθη και έθιμα, τα σχολεία, τα ονόματα επιφανών καθηγητών που δίδασκαν τους μαθητές κατά την κήρυξη του πολέμου και η κατάσταση της Παιδείας, γενικότερα, στα Γιάννινα των Γραμμάτων και των Τεχνών.

Αρκετές από τις συνομιλίες εμπεριέχουν λαογραφικές πληροφορίες (σχετικά τραγούδια, τοπωνύμια), συνήθειες που διακόπηκαν, αναφορά στον πολιτισμό που καταστράφηκε, δραστηριότητες που αναχαιτίστηκαν και ποτέ δεν απέκτησαν ξανά την πρώτη μορφή τους (καλλιέργεια χωραφιών, κτηνοτροφία, εμπόριο), στην αστική ζωή των χωριών-κωμοπόλεων, όπως το Γρεβενίτι του Ανατολικού Ζαγορίου, για το οποίο εξαπλάγησαν οι μαθητές μας όταν πληροφορήθηκαν ότι διέθετε Σχολαρχείο, Παρθεναγωγείο, Υφαντική Σχολή, Ιατρείο με «υπερπλήρες φαρμακείο», Νοσοκομείο, Αστυνομία, Δασική Υπηρεσία, Ταχυδρομική Υπηρεσία, Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο και Τηλεφωνικό Κέντρο, ενώ σε τακτά χρονικά

διαστήματα λειτουργούσε εκεί περιοδεύον Ειρηνοδικείο! Διέθετε ακόμη και οικοτροφείο για ύπνο και φαγητό, στο οποίο διέμεναν πολλά παιδιά των γύρω χωριών. Με τα δραματικά γεγονότα της εμπόλεμης περιόδου πληροφορούνται πως η ανάπτυξη διακόπηκε σε όλο το Ανατολικό Ζαγόρι.

Επέκταση

Ως προς τη εκπαιδευτική-επιστημονική της διάσταση, η παρούσα έρευνα θα μπορούσε να ενταχθεί στην «βασισμένη στον “τόπο” εκπαίδευση» (place-based education). Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή μια ζωντανή «οντότητα», όπως ο τόπος στον οποίο βρίσκεται το σχολείο και οι ίδιοι οι μαθητές, μπορούν να βρεθούν σε μια διαλεκτική διαδικασία, σε συγκριμένη χρονική στιγμή του πολιτιστικού-ιστορικού χρόνου, μεταξύ των διαθέσιμων αφηγήσεων που εμπεριέχουν πρόσκαιρες και πιο μόνιμες κατηγορίες πολιτιστικών-ιστορικών χαρακτηριστικών της κοινότητας, των συστατικών της κοινότητας και του υλικού της περιβάλλοντος (Van Eijck & Roth, 2010).

Ως εκ τούτου, αντικείμενο περαιτέρω έρευνας μπορεί να αποτελέσουν ξεχωριστά τα μαρτυρικά χωριά, όπως το Κομμένο της Άρτας, οι Λιγκιάδες Ιωαννίνων, η Μουσιωτίτσα και το Ανατολικό Ζαγόρι, τα οποία ανήκουν στα ηπειρωτικά ολοκαυτώματα και για τα οποία ελάχιστα γίνεται λόγος στη βιβλιογραφία. Η ανθηρή γιαννιώτικη Εβραϊκή Κοινότητα, με την ολοκληρωτική πολιτισμική καταστροφή που υπέστη, είναι ένα ακόμη πολύ ενδιαφέρον κεφάλαιο.

Η έρευνα, η σχετική με τις προφορικές μαρτυρίες, μπορεί να αποτελέσει διδακτική πρόταση για μαθητές Γυμνασίου και Λυκείου, ώστε να αγκιστρώσουν το ενδιαφέρον τους τόσο ως αναγνώσματα όσο και ως εναύσματα περαιτέρω συζητήσεων και δράσεων σχετικών με την τοπική και προφορική ιστορία, κυρίως ως τρόπος παρόμοιας δικής τους ενεργοποίησης. Δείξαμε έμπρακτα πως μπορούν να γίνουν «μικροί ερευνητές», «δημοσιογράφοι», «ανταποκριτές», «ιστορικοί» και να εντρυφήσουν σε περιόδους και περιοχές αναφορών συλλογικής μνήμης, όπως η ιστορία της γειτονιάς, των μνημείων, των επιγραφών, των οδωνυμιών, μορφών της Τέχνης και του Πολιτισμού, στις οποίες ο τόπος τους έχει να επιδείξει κάτι το ξεχωριστό. Μπορούν να αναζητήσουν τις μνήμες από μεγάλες φυσιογνωμίες, οι οποίες διακρίθηκαν στον τόπο τους, από εργαστήρια που άνθιζαν και έσφυζαν από ζωή και τα οποία έχουν εκλείψει, όπως τα βυρσοδεψεία (ταμπάκια), η αργυροχόια κ.λπ. Επιπλέον, μπορούν να πάρουν συνεντεύξεις από τους τελευταίους εκπροσώπους των παραδοσιακών επαγγελμάτων του τόπου τους (καλαθάδες, κεντηστάδες, γουναράδες, συρμακέσηδες...), ή από παραγωγούς τοπικών προϊόντων (σταφίδα, μαστίχα, μετάξι, νήματα, λάδι), και από την τέχνη των αγγειοπλαστών, γεμενετζήδων, αμπατζήδων, σμιτζήδων, ή από εργαστήρια κεραμικής κι από άλλα τεχνικά και καλλιτεχνικά εργαστήρια.

Οι μαθητές μπορούν να ασχοληθούν και με άλλες ιστορικές περιόδους και με «πληροφορητές» δεύτερης, τρίτης και τέταρτης γενιάς (Μικρά Ασία, Πόντος, Κύπρος, Κωνσταντινούπολη) και να αναλύσουν θέματα όπως οι εκτοπίσεις, η μετανάστευση-ξενιτιά, η συνάντηση πολιτισμών, ή να αναζητήσουν πόλεις με κάστρα, να ερευνήσουν τον λαϊκό πολιτισμό (τραγούδια, έθιμα...), τον γυναικείο πολιτισμό, να αναδιφήσουν σε αρχαία εκπαιδευτικού πολιτισμού, στην τοπική μουσική ή λογοτεχνική ζωή και να δημιουργήσουν αρχαία ήχου και εικόνας εντάσσοντάς τα σε προσωπικές, σχολικές η δημοτικές συλλογές.

Η κριτική σκέψη των μαθητών που καλλιεργείται και ενθαρρύνεται μέσα από παρόμοιες προσεγγίσεις μεγιστοποιεί το όφελος της παρούσης διδακτικής πρότασης. Σύμφωνα με τους Ennis & Norris (1989), μεταξύ άλλων, ο κριτικά σκεπτόμενος αναζητά τα αίτια και τα ζητούμενα ενός προβλήματος, προσπαθεί να είναι καλά πληροφορημένος, χρησιμοποιεί αξιόπιστες πηγές, σχηματίζει καθολική άποψη για ένα θέμα -την ιστορική περίοδο στην περίπτωση μας- αλλάζει την άποψή του, αν νέα στοιχεία τεκμηριώνουν αυτήν την αλλαγή. Οι μαθητές μετατρέπονται σε ερευνητές. Επιπλέον, μία τέτοια καινοτόμος βιωματική προσέγγιση, που εμπίπτει και στις αναζητήσεις του σύγχρονου σχολείου, και ιδιαιτέρως της διδασκαλίας της Ιστορίας, εκτός από το ενδιαφέρον για τη μάθηση και τη ζωή που τους

προσφέρει, μπορεί να συνδυαστεί επιτυχημένα με δραστηριότητες δημιουργικής γραφής, οδηγώντας τελικά σε ιστορική «μεταγνώση» και «ιστορική νοημοσύνη».

Αναφορές

- Bell, J. (1997). *Μεθοδολογικός σχεδιασμός παιδαγωγικής και κοινωνικής έρευνας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Briggs, C.L. (1986). *Learning How to Ask*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cannell, C.F. & Kahn, R.L. (1968). Interviewing. In: G. Lindzey και A. Aronson (Eds.), *The handbook of social psychology*, 2, 526-295. New York: Addison Wesley.
- Castelli, Fr. (1998). Η προφορική ιστορία στην Ιταλία. Τα οπτικοακουστικά αρχεία των ιστορικών Ινστιτούτων της Αντίστασης, στο *Μαρτυρίες σε ηχητικές και κινούμενες αποτυπώσεις ως πηγή της Ιστορίας, Πρακτικά Διεθνούς Ημερίδας*, 30 Μαΐου 1997, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας. Αθήνα: Κατάρτι.
- Cohen, L. & Manion, L. (1992³). *Research methods in education*. London: Routledge.
- Ennis, R. & Norris, St. (1989). *Evaluating Critical Thinking*, Pacific Grove, CA: Critical Thinking Press and Software.
- Kvale, S. (1996). *Interviews, an introduction to qualitative research interviewing*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Perks, R. (1995). *Oral History: Talking the Past*, Λονδίνο: Historical Association.
- Rondoholz, Eb. (1990). «Τα αντίποινα των γερμανικών στρατευμάτων Κατοχής», στο: Συλλογικός Τόμος «*Ελλάδα 1936-1944, Δικτατορία-Κατοχή-Αντίσταση*», Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας. Αθήνα: Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ.
- Rubin, J.H. & Rubin, S.I. (1995). *Qualitative interviewing, the art of hearing data*. London: SAGE Publications.
- Thompson, P. (2002). *Φωνές από το παρελθόν. Προφορική Ιστορία*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Van Eijck, M. & Roth, W. (2010). Towards a chronotopic theory of "place" in place-based education. *Cultural Studies of Science Education* 5, 869-898.
- Vidali, A. (1995). *Forbidden History and/as Subjectivity* [Απαγορευμένη ιστορία και/ως υποκειμενικότητα]. Λονδίνο: Senat House Library.
- Vilanova, M. (1998). Η Μάχη στην Ισπανία, στο *Μαρτυρίες σε ηχητικές και κινούμενες αποτυπώσεις ως πηγή της Ιστορίας, Πρακτικά Διεθνούς Ημερίδας*, 30 Μαΐου 1997, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας. Αθήνα: Κατάρτι.
- Ανδρεάδου, Χ., Βερβενιώτη, Τ., Μπουσχότεν, Ρίκη Βαν, Ρεπούση, Μ., Τσιώλης, Γ. (2010). *Προφορικές Ιστορίες*. Χανιά: Γραφοτεχνική Κρήτης Α.Ε.Ε.
- Βαβουρανάκη, Χ. (1986). *Στοιχεία πειραματικής Παιδαγωγικής*. Αθήνα: αυτοέκδοση.
- Βασιλάκης, Χρ. (2012). *Το αίμα των μαρτύρων. Το Κομμένο στα χρόνια της Γερμανικής Κατοχής*. Αθήνα: εκδ. Γρηγόρη.
- Βέικος, Θ. (1994), *Θεωρία και μεθοδολογία της ιστορίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Έξαρχος Γ. Χρ. (2007). *Η Φούρκα της Ηπείρου*. Ιωάννινα.
- Μερακλής, Μ.Γ. (1993). «*Αυτοβιογραφίες Ηπειρωτών χωρικών*». Έντεχνος λαϊκός λόγος. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Παπαλιού, Ν. (1996). *Άκου μια ιστορία. Η παραδοσιακή τέχνη της προφορικής αφήγησης και η αναβίωσή της στις μέρες μας*. Αθήνα: Ακρίτας.
- Παρασκευοπούλου-Κόλλια, Ευ.Αλ. (2008). Μεθοδολογία ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες και συνεντεύξεις (Methodology of qualitative research in social sciences and interviews), *Open Education-The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, 4 (1).
- Ρογκότης, Χ.Δ. (1998). *Το Γρεβενίτι στην Αντίσταση*. Γιάννενα.
- Χανδρινός, Ι. (2010). Το εφιαλτικό χρονικό της ναζιστικής θηριωδίας, *Ιστορία του «Έθνους»*, τεύχ. 14, Μάιος 2010, 5-51.

Ιστορική βιβλιογραφία 1940

- (2000). *Χρονολόγιο γεγονότων των ετών 1940-44*, τόμ. Α', 1940-43. Αθήνα: εκδ. «Ακαδημία Αθηνών. Κέντρο Ερεύνης του Νεώτερου Ελληνισμού».
- Dalven, R. (1989). *The Jews of Ioannina*. Philadelphia: Cadmus Press.
- Mazower, M. (1994). *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, (μτφρ. Κώστας Κουρεμένος). Αθήνα: εκδ. Αλεξάνδρεια.
- Schminck-Gustavus, Ch.U., Νέττας Α. (μτφρ.) (2008), *Μνήμες Κατοχής II (Τριλογία). Ιταλοί και Γερμανοί στα Γιάννενα και η καταστροφή της Εβραϊκής κοινότητας*. Ιωάννινα: Ισνάφι.
- Woodhouse, S.M. (1975). *Το μήλον της έριδος. Η ελληνική Αντίσταση και η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων*, Αθήνα: Εξάντας.
- Αρχιμανδρίτης, Β.Χρ. (2002). *Πορεία Γενναίων (από τη «σκοπιά» του 2^{ου} λόχου). Το Ανεξάρτητο Τάγμα Προκαλύψεως Κονίτσης στον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο 1940-1941 και ο θάνατος του Συν/ρχου Μαρ. Φριζή*, Αθήνα
- Βερνάρδος, Ιω. (Χ.Χ.). *Πίνδος-Δαβάκης. Λεπτομερής περιγραφή της Μάχης της Πίνδου και της κατ' αυτήν δράσεως του Συνταγματάρχου Κ. Δαβάκη*, Αθήνα: «Εκδοτικός Οίκος Πέτρου Δημητράκου Α.Ε.».
- Γενικόν Επιτελείον Στρατού (1985). *Επίτομη Ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού Πολέμου 1940-41 (Επιχειρήσεις Στρατού Ξηράς)*. Αθήνα.
- Γιαννακόπουλος Α., (1972). *Πίνδος 1940-Αλήθειες που δε γράφτηκαν για τον πόλεμο 1940*. Θεσσαλονίκη: εκδ. Βασιλείου Ρηγοπούλου.
- Διαμαντής, Κ.Απ. (2006). *Μνήμες. Πόλεμος και Κατοχή. Πάπιγκο 1940-1944*. Ιωάννινα: Έκδοση Διαχειριστικής Επιτροπής Κληροδοτήματος Μιχαήλ Αναγνωστοπούλου.
- Εδιπίδης, Α. (1965-66). *Εικονογραφημένη Ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού Πολέμου*, Γραφεία «ιστορίας των Πολέμων 1940-44». Αθήνα: «Βιβλιοαθηναϊκή».
- Έξαρχος, Γ.Χρ. (2007²). *Η Φούρκα της Ηπείρου*. Ιωάννινα.
- Κατσιμήτρου, Χ. (1982). *Ήπειρος Προμαχούσα*, εκδ. β', Γ.Ε.Σ. Αθήνα.
- Κωστούλας, Κ.Χρ. (2009). *Γεγονότα στο Πωγώνι 1940-41 και το Χρονικό του Ανεξάρτητου Τάγματος Δελβινακίου*. Ιωάννινα: Πωγωνίσις Βιβλιοθήκη 21.
- Μάγερ, Χ. Φρ. (2009). *Αιματοβαμμένο Εντελθάις: Η 1^η Ορεινή Μεραρχία, το 22^ο Ορεινό Σώμα Στρατού και η Εγκληματική δράση τους στην Ελλάδα, 1943-1944*, τόμ. Α'. Αθήνα: Εστία.
- Παππάς, Β.Στ. (19762). *Η σφαγή του Κομμένου στη δίκη της Νυρεμβέργης*. Αθήνα.
- Σιωμόπουλος, Κ.Στυλ. (1994). *Η Ιταλική Μεραρχία «Τζούλια» στην Πίνδο (Ελληνοϊταλικός Πόλεμος 1940-41)*. Αθήνα: Ανάτυπον της «Ηπειρωτικής Εταιρείας».
- Σταύρου-Αναγνώστου, Γ. (1998). *Η προσφορά της μαρτυρικής Μουσιωτίτσας στη νεότερη Ιστορία. Το χρονικό του Ολοκαυτώματος (Ιούλιος-Αύγουστος 1943)*. Μουσιωτίτσα: έκδ. Κοινότητας Μουσιωτίτσας-Πνευματικού Κέντρου Μουσιωτίτσας.
- Τζουβαλάς, Γ.Μ. (2007). *Υψωμα 731. Μάρτιος-Απρίλιος 1941. «Εκεί όπου οι Έλληνες δίδαξαν το ευ αγωνίζεσθαι»*, Εταιρεία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας. Αθήνα: Επτάλοφος.
- Τσαμάτος, Χρ.Π. (2007). *Εν Παραμυθία τη 29-9-1943*. Παραμυθιά: Έκδοση του Δήμου Παραμυθιάς.
- Τσιρπανλής, Ν.Ζ. (2004). *Έλληνες και Ιταλοί στα 1940-41. Συγκριτική «ανάγνωση» της ελληνοϊταλικής σύρραξης*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Χρήστου, Απ.Κ. (1990). *Πώς πολεμήσαμε στην Ήπειρο και στην Αλβανία*. Αθήνα: Νέα Θέσις.
- Χρυσάφης, Ι.Ευ. (2010). *«Πώς κρατήσαμε το Ύψωμα 731», 28 Οτωβρίου 1940. 70 χρόνια μετά*. Αθήνα: Η Καθημερινή.